

МІЖНАРОДНЕ СІМЕЙНЕ ПРАВО

УДК 340.137

РОЗГОН О. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ДОЦІЛЬНІСТЬ УНІФІКАЦІЇ ТА ГАРМОНІЗАЦІЇ КОЛІЗІЙНИХ НОРМ У МІЖНАРОДНОМУ СІМЕЙНОМУ ПРАВІ

Анотація. У статті досліджується доцільність розвитку гармонізації та уніфікації колізійних норм у міжнародному сімейному праві як основних тенденцій сучасного міжнародного сімейного права, розкривається їх зміст. Автор розглядає та характеризує зближення норм сімейного права (як матеріальних, так і колізійних), яке відбувається на різних рівнях і в межах різних інституцій.

Ключові слова: гармонізація, уніфікація, колізійні норми, міжнародне сімейне право, суперечності, зближення, стандартизація.

Постановка проблеми. Зближення окремих правових положень сімейного права різних правових систем відіграє специфічну роль у здійсненні стандартизації норм права, усуненні основних суперечностей або їх відмінностей. Саме тому правильне застосування певних способів уніфікації та гармонізації українського сімейного законодавства сприяє адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

Ураховуючи реалії сьогодення й специфіку сімейно-правової сфери правового регулювання, слушною є думка про те, що варто розмежувати ті сфери сімейного права, які піддаються уніфікації, і ті, в яких наразі доцільно говорити лише про гармонізацію права [1, с. 206]. Як слушно зазначив Мааріт Янтера-Яреборг, Європі необхідно рухатися у двох напрямках: пер-

ший – це гармонізація внутрішнього права; другий – прийняття уніфікованих норм міжнародного приватного права [2].

Гармонізація права розуміється як процес координації або зближення окремих правових положень різних правових систем, що досягаються шляхом усунення основних суперечностей або відмінностей, а також формування хоча б мінімальних загальних вимог і стандартів. Останнє слугує відправною точкою для здійснення стандартизації норм права, що також є способом уніфікації [3, с. 66].

Однакове застосування уніфікованих норм у різних державах – членах ЄС є ключовою характеристикою уніфікації, і саме в цьому полягає її відмінність від гармонізації, яка спрямована на встановлення єдиного результату регулювання. Отже, за критерієм мети регулювання уніфікація та гармонізація відрізняються тим, що метою уніфікації є однакове застосування норм права, а гармонізація – це встановлення єдиного результату дії норми права [4, с. 27]. Уніфікація колізійних і матеріально-правових норм відбувається у формі кодифікації, основним принципом якої є гармонізація законодавства різних держав [5, с. 126].

Метою статті є визначення доцільності уніфікації та гармонізації колізійних норм у міжнародному сімейному праві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зближенню сімейного законодавства України щодо прав батьків і дітей із відповідними нормами міжнародного права також сприяє його уніфікація. Так, Україна приєдналася до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 р., Конвенції про стягнення аліментів за кордоном від 20 червня 1956 р., Конвенції про визнання й виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання від 2 жовтня 1973 р., Конвенції про юрисдикцію права, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 р. Була ратифікована Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р., Конвенція про контакт із дітьми від 15 травня 2003 р. (ETS № 192), Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом, від 15 жовтня 1975 р., Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання від 23 листопада 2007 р. тощо [6, с. 41].

Якщо говорити про матеріально-правовий спосіб регулювання, то він не обмежується лише створенням уніфікованих матеріальних норм, а охоплює гармонізовані матеріальні норми приватного права.

Як відомо, на відміну від уніфікації, гармонізація передбачає використання не лише міжнародних договорів, а й інших інструментів нормативної регламентації (торговельних звичаїв, модельних законів, типових контрактів тощо) з метою досягнення певного ступеня одноманітності норм, що регулюють міжнародну торгівлю. Інакше кажучи, термін «гармонізація» має більш широкий зміст, ніж термін «уніфікація», а її ініціаторами, окрім держав, є фізичні та юридичні особи. На основі цього гармонізацію норм

приватного права слід вважати важливим засобом матеріально-правового регулювання міжнародного приватного права (далі – МПрП) [7, с. 45]. Він застосовується й у сімейному законодавстві.

Як влучно зазначає Л. Красицька, адаптація законодавства України до законодавства ЄС полягає в зближенні з ним, чому сприяють уніфікація та гармонізація українського сімейного законодавства.

Важливим етапом на цьому шляху є приєднання України до міжнародно-правових актів у сфері сімейних відносин. Тому особливої актуальності набуває пошук найбільш оптимальних і ефективних способів як здійснення, так і захисту прав батьків і дітей, визначення форм, які б реально сприяли оперативному захисту прав матері, батька та дитини з урахуванням євроінтеграційних процесів [6, с. 6].

Наприклад, перспективи уніфікації матеріально-правових норм інституту розлучення, відносин власності подружжя, відносин щодо утримання (колишнім) подружжям один одного, батьківських відносин є зараз незначними.

З іншого боку, Європейський Союз, на відміну від Гаазької Конференції з міжнародного приватного права, має позитивний досвід уніфікації правил підсудності, визнання та виконання судових рішень у справах про розлучення, визнання шлюбу недійсним, законну сепарацію й у рішеннях, що стосуються батьківської відповідальності [1, с. 206].

Гармонізація й уніфікація правових норм – основні тенденції сучасного МПрП. Зближення норм сімейного права – як матеріальних, так і колізійних – відбувається на різних рівнях і в межах різних інституцій, серед яких можна виокремити такі.

1. Гармонізація сімейного права в Європейському Союзі.

Тенденція зростання кількості «міжнародних шлюбів», у яких подружжя є громадянами різних держав, проживають у різних державах або проживають в одній державі, проте мають громадянство іншої держави, народження в таких шлюбах дітей і зростання кількості розірвання таких шлюбів особливо яскраво виявляється в державах – членах Європейського Союзу. Державам – членам ЄС, на відміну від інших держав, вдалося досягти успіхів у справі гармонізації сімейного права. Важливою передумовою для цього стало існування міжнародної організації, яка ініціювала гармонізацію права в цій сфері та продовжує узгоджувати дії щодо її проведення. Такою організацією є Комісія з Європейського сімейного права (далі – КЕСП), яку було засновано 1 вересня 2001 р. Вона об'єднує науковців різних європейських країн, а її завданням, власне, є робота щодо створення єдиного сімейного права в Європі.

Основною метою діяльності КЕСП є вивчення й узагальнення теоретичного та практичного досвіду гармонізації сімейного права в Європі. Задля реалізації цієї мети правознавці, які входять до складу Комісії, аналізують результати порівняльно-правових досліджень сімейного права, на основі порівняння правових норм сімейного законодавства різних єв-

ропейських держав намагаються виробити спільні підходи до правового врегулювання сімейно-правових питань і, що найважливіше для України, досліджують роль майбутніх, потенційних держав – членів ЄС у процесі гармонізації сімейного права [1, с. 206].

У грудні 2002 р. в Утрехті відбулася перша конференція, організована КЄСП, яка мала назву «Перспективи уніфікації та гармонізації сімейного права в Європі». У ході обговорення було висунуто численні аргументи як за, так і проти уніфікації та гармонізації, акцентовано увагу на наявному досвіді міжнародної уніфікації норм сімейного права та міжнародного співробітництва. Результати роботи конференції мали швидше рекомендаційний характер, оскільки були зроблені висновки про необхідність внесення змін до національних законодавств країн – членів ЄС із метою реалізації ідеї «Європейського громадянства».

Друга конференція КЄСП «Принципи Європейського сімейного права. Розлучення, утримання між колишнім подружжям і батьківська відповідальність» відбулася в грудні 2004 р. також в Утрехті. Вона мала більш практичний характер.

За цими принципами визнаються особливе значення у справі, ознайомлення із сучасними тенденціями зближення сімейного права в країнах Європи, тлумачення національних законодавств, удосконалення норм сімейного права в Україні [8, с. 19]

На цій конференції були представлені перші результати діяльності КЄСП – проект Принципів Європейського сімейного права в галузі розлучення та відносин утримання між колишнім подружжям, вироблений на основі масштабного порівняльного дослідження. Ці Принципи існують у формі зведення положень, а для кращого розуміння й тлумачення супроводжуються науковим коментарем, текстами національних законодавств, залучених у дослідженні, а також висновками науковців-компаративістів. Принципи не пропонуються в якості нормативного документа або чогось на зразок модельного закону, але слугують орієнтиром для подальшого нормотворення у сфері сімейного права.

Крім власне Принципів, у межах роботи КЄСП висунуто пропозицію для великих європейських наукових центрів, яка полягає в тому, щоби під час проведення навчальної та наукової роботи приділяти більше уваги не національним правовим системам, а саме дослідженням порівняльного характеру. Це пов'язано, з одного боку, з потребою в дослідженнях належного рівня, а з іншого – з нестачею фахівців-компаративістів, робота яких має ключове значення у створенні єдиного європейського сімейного права. Таку пропозицію варто було б сприйняти й українським науковим центрам, оскільки досліджень у сфері порівняльного права на вітчизняних наукових теренах існує вкрай небагато, між тим, проведення таких досліджень є цілком конкретними кроками в напрямку узгодження національного законодавства з європейськими стандартами та пошуку адекватних шляхів співпраці як з ЄС, так і з окремими європейськими країнами [8, с. 19].

Активним учасником обговорення процесу гармонізації сімейного права є ще одна європейська організація – Європейська асоціація жінок-юристів. Вона об'єднує жінок, які працюють у різних сферах юриспруденції в державах ЄС, Європейській Асоціації Вільної Торгівлі та державах, які поки що мають лише статус кандидатів у члени ЄС. Як впливає із самої назви цієї організації, основним предметом її діяльності є дослідження сучасного правового статусу жінки. Європейська асоціація жінок-юристів опікується насамперед питанням удосконалення європейського права в напрямі забезпечення гендерної рівності та посилення захисту прав жінок, зокрема й у сфері сімейних відносин. Зважаючи на те, що більшість жінок у європейських державах в економічному й соціальному планах усе ще є більш уразливими, ніж чоловіки, саме жінки найчастіше стикаються з труднощами, які зумовлені відсутністю єдиного підходу до вирішення в країнах Європи питань щодо підстав, порядку (процедури) і правових наслідків розлучення, врегулювання спорів щодо участі кожного з батьків у вихованні дитини та спорів щодо місця проживання дитини в разі розлучення батьків. Найбільше, що очікувалося від заснування КЄСП, – це створення принципів європейського сімейного права [1, с. 206].

2. Діяльність Гаазької конференції з міжнародного приватного права, у межах якої досягнуті найбільш значні результати у сфері уніфікації колізійних норм у галузі сімейного права (зокрема відносин подружжя).

Наочним прикладом діяльності є три конвенції конференції з питань майнових правовідносин подружжя («Конвенція про право, що застосовується до режиму власності подружжя» від 14 жовтня 1978 р., «Конвенція про право, що застосовується до аліментних зобов'язань» від 2 жовтня 1973 р. і «Конвенція про визнання та виконання судових рішень щодо аліментних зобов'язань» від 2 жовтня 1973 р.).

Важливими для їх реалізації є принципи, на яких вони базуються (захист прав людини; повага до правопорядку й соціокультурних традицій держав; захист слабкої сторони в сімейних правовідносинах; нейтральність щодо зовнішніх відносин держав).

Найбільш важливі в практичному плані конвенції з відносин аліментування («Конвенція про право, що застосовується до аліментних зобов'язань» і «Конвенція про визнання та виконання судових рішень щодо аліментних зобов'язань») установлюють ефективну систему визначення компетентного правопорядку у сфері відносин утримання та чіткий механізм визнання й виконання рішень щодо аліментів. Ці конвенції в сукупності утворюють ефективний механізм вирішення справ щодо аліментів і виконання рішень у цій сфері, що дозволяє забезпечити й захистити право особи на утримання.

Конвенція «Про право, що застосовується до аліментних зобов'язань» установлює досить вичерпну й ефективну систему визначення компетентного правопорядку у сфері відносин утримання. Приєднання до Конвенції «Про визнання та виконання судових рішень щодо аліментних зобов'язань»

зань» узагалі становить нагальну потребу, оскільки поки що правові підстави для визнання та виконання іноземних судових рішень в Україні визначають тільки двосторонні міжнародні договори України. Ця Конвенція створила б механізм визнання й виконання таких рішень низкою держав, зокрема й тими, з якими в Україні немає договору про правову допомогу, а також надала б єдину та чітку процедуру визнання й виконання таких рішень. Дія ж цих конвенцій у сукупності дала б змогу застосувати ефективний, зручний і скоординований механізм вирішення справ щодо аліментів і виконання рішень у цій сфері, що сприяло б захисту прав осіб, які мають право на утримання.

Якщо говорити про окремі положення «Конвенції про право, що застосовується до режиму власності подружжя», зокрема про систему колізійних норм у тексті Конвенції, то варто зауважити про її розгалуженість і вичерпність, сучасність і прогресивний характер. Зазначене дає підстави вважати цю Конвенцію принаймні авторитетним науковим джерелом для розвитку МПрП в Україні [8, с. 19].

Жваве обговорення викликає питання про те, чи стануть гармонізація й уніфікація сімейного права в силу його різноманітності й тісного зв'язку з культурою кожної держави взагалі можливими й потрібними. На думку Вальтера Пінтенса, надмірна опіка над сімейним правом як культурним надбанням кожної держави неминуче призведе до його ізоляції від тих переваг, які дають порівняльне правознавство й гармонізація права [9].

Аналіз національного сімейного права різних держав Європи доводить, що це право не є таким, що опирається рецепції іноземного права. Навпаки, новітні кодифікації сімейного права більшості європейських держав сприйняли чимало положень права сусідніх країн, у зв'язку з чим певна національна й культурна специфіка цієї сфери права втрачається. Безперечно, реформи у сфері сімейного права не призвели до уніфікації сімейного права, однак вони значно наблизили правові системи держав Європи. Прикладом широкого запозичення положень іноземного права може бути Сімейний кодекс України, прийнятий 10 січня 2002 р. Інститути сепарації подружжя, шлюбного договору, аліментного договору, договору між колишнім подружжям із приводу виховання спільних дітей, соціального (сурогатного) материнства є інститутами сімейного права України, які було перейнято від інших правових систем, і їх присутність у сучасному праві України – це не данина моді, оскільки вони дійсно відповідають реаліям сьогодення й застосовуються у вітчизняній практиці [1, с. 206].

Завдяки заснуванню КЄСП питання щодо доцільності гармонізації сімейного права було зміщено в практичну площину [10]. Зокрема, було порушене питання про методологічні аспекти гармонізації сімейного права, про те, в який спосіб (у якій формі) має здійснюватися така гармонізація.

Зрозуміло, що базовим є метод порівняння сімейного законодавства різних держав. При цьому, як зауважив Інгеборг Швенцвер, необхідно брати до уваги не лише нормативні акти самі по собі, а й практику їх засто-

сування, оскільки одні й ті ж терміни та положення можуть по-різному тлумачитися й застосовуватися в різних країнах [11].

Крім порівняльно-правового методу, у процесі гармонізації сімейного права під час підготовки принципів європейського сімейного права було використано ще два методи: 1) «the common core» (метод спільного змісту), за якого застосовується те правило, що є спільним для всіх або для більшості держав, законодавство яких аналізується; 2) «the better law» (метод кращого права), відповідно до якого обирається правило, яке притаманне законодавству меншості держав чи законодавству лише однієї держави, або формується нове правило.

Доцільно зауважити, що гармонізація й уніфікація права можуть здійснюватися різними способами, зокрема шляхом прийняття міжнародно-правових актів із метою їх подальшого сприйняття в національному законодавстві двох і більше країн (конвенції, дво- й багатосторонні угоди, протоколи, директиви, постанови), одностороннього сприйняття іноземних правових норм (позитивного досвіду) у національному законодавстві держави, вироблення правових рекомендацій іноземній державі з певних питань.

Щодо того, який спосіб гармонізації є прийнятним для сімейного права Європи, існують різні думки. Це може бути постанова Ради ЄС, Загальні принципи європейського сімейного права, Європейський кодекс сімейного права. Водночас існує й більш радикальний підхід до гармонізації сімейного права європейських країн, відповідно до якого всі правові акти, які регулюють різні аспекти сімейного права, зокрема всі Гаазькі конвенції та Брюссельську постанову № 1347/2000 від 29 травня 2000 р. про міжнародну підсудність і визнання й виконання судових рішень у шлюбних справах й у справах зі спорів, що впливають із батьківської відповідальності, необхідно об'єднати в один правовий акт, який би поширювався на всіх громадян ЄС [12].

У процесі гармонізації (зближення, уніфікації) національного законодавства із загальновизнаними нормами й принципами міжнародного права реалізується такий юридичний прийом, як позитивна й негативна рецепція, тобто включення до національного законодавства норм міжнародного права або виключення норм, що не відповідають і/або не повною мірою відповідають міжнародним актам.

Висновки. Таким чином, гармонізація сімейного права є доцільною та цілком реальною. При цьому гармонізація (зближення, уніфікація) з урахуванням норм міжнародного сімейного права не повинна призводити до повної єдності (ідентичності). Можна стверджувати, що уніфікація національного законодавства спрямована на формування вже узгоджених підходів для гармонізації національного законодавства з чинними міжнародними договорами та рішеннями органів ЄС і його практикою та створення на цій основі загального правового простору в межах ЄС.

Вищенаведені висновки не є остаточними в дослідженні правового регулювання міжнародних сімейних відносин у межах гармонізації й уніфікації, оскільки розв'язання зазначених практичних проблем вимагає додаткового наукового дослідження й обґрунтування. Результати цього дослідження надалі можуть бути використані в дослідженні проблем міжнародних сімейно-правових відносин.

Література:

1. Черняк Ю. Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: Збірник наукових праць / Ю. Черняк. – К. : Логос, 2010. – 520 с.
2. Maarit Jänterä-Jareborg, Pr. Unification of Private International Law in Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.2law.uu.nl/priv/cefl.
3. Чернопищук Я. Уніфікаційні процеси в європейському правовому просторі: герменевтика та аксіологія конституційно-правового аналізу / Я. Чернопищук // Юридичний вісник. – 2011. – № 1. – С. 66–72.
4. Яценко К. Уніфікація правових норм і гармонізація національних законодавств як способи наближення правового регулювання в державах-членах Європейського співтовариства / К. Яценко // Український часопис міжнародного права. – 2002. – № 3. – С. 27–31.
5. Грамацький Е. Актуальні проблеми міжнародного приватного права у світлі гармонізаційних процесів в Європі / Е. Грамацький // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 3. – С. 126–129.
6. Красицька Л. Проблеми здійснення та захисту особистих і майнових прав батьків і дітей : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Л. Красицька ; Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. – К., 2015. – 496 с.
7. Довгерт А. Методологія міжнародного приватного права / А. Довгерт, О. Мережко // Приватне право. – 2013. – № 1. – С. 45.
8. Бурлай О. Правовідносини подружжя в міжнародному приватному праві : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. Бурлай ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2007. – 22 с.
9. Pintens Walter. Europeanisation of Family Law [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.2law.uu.nl/priv/cefl.
10. Antokolskaia Masha. The “better law” Approach and Harmonisation of Family Law [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.2law.uu.nl/priv/cefl.
11. Schwenzer Ingeborg. Methodological aspects of harmonisation of Family Law // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.2law.uu.nl/priv/cefl.
12. Ögücü Esin. Closing Remarks of the Conference [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.2law.uu.nl/priv/cefl>.

Розгон О. В. Целесообразность унификации и гармонизации коллизионных норм в международном семейном праве

Аннотация. В статье исследуется целесообразность развития гармонизации и унификации коллизионных норм в международном семейном праве как основных тенденций современного международного семейного права, раскрывается их содержание. Автор рассматривает и характеризует сближение норм семейного права (как материальных, так и коллизионных), которое происходит на разных уровнях и в рамках различных институтов.

Ключевые слова: гармонизация, унификация, коллизионные нормы, международное семейное право, противоречия, сближение, стандартизация.

Rozghon O. The expediency of unification and harmonization of conflict norms in international family law

Summary. The article explores the expediency of developing harmonization and unification of conflict rules in international family law as the main trends of modern international family law and reveals their content. Harmonization or unification with the norms of international family law should not lead to full unity (identity).

The author examines and characterizes the convergence of the norms of family law, both material and conflict, that occur at different levels and within different institutions.

The author investigated how such harmonization of standards convergence of family law as the harmonization of family law in the European Union. The activity of such organizations as KYESP which initiated the harmonization of law in this area and continues to coordinate actions for its implementation, and given the results of the conference "Prospects for unification and harmonization of family law in Europe", "Principles of European Family Law. Divorce, maintenance between former spouses and parental responsibility". Active participants discuss the harmonization of family law is also a European association of women lawyers, the main subject of its activities is to study modern legal status of women. Another way to harmonize standards convergence is the work of the Hague Conference on Private International Law, under which achieved the most significant results in the unification of conflict rules in the field of family law through the three conventions.

The author confirmed that the harmonization or standardization in view of international family law should not lead to full unity (identity). The harmonization of national legislation aimed at forming already agreed approaches to bringing national legislation into line with international treaties and decisions of the EU and its practice, the creation of the basis of common legal space within the EU.

Key words: harmonization, unification, conflict norms, international family law, contradictions, convergence, standardization.